

UOT: 330.8

AQRAR SAHƏDƏ MÜHASİBAT UÇOTUNUN FORMALAŞMASI VƏ İNKİŞAFIElay Cəlal oğlu Zeynallı¹**XÜLASƏ**

Tədqiqatın məqsədi - tədqiqatın məqsədi aqrar sahədə mühasibat uçotunun nəzəri-praktik formalaşma və inkişaf yolunu tarixi-xronoloji ardıcılıqla araşdırmaq, müxtəlif beynəlxalq məktəblərin və standartların qarşılıqlı təsirini sistemli şəkildə təhlil etmək və aqrar sahədə mühasibat uçotunun inkişaf perspektivlərini Azərbaycan kontekstində qiymətləndirməkdir.

Tədqiqatın metodologiyası - tədqiqat tarixi-müqayisəli təhlil, ədəbiyyat icmal və ikinci dərəcəli mənbələrin sistemli sintezi əsasında aparılmışdır. Mənbə bazasına aqrar mühasibatın tarixi inkişafını əks etdirən elmi əsərlər, beynəlxalq mühasibat standartları, normativ sənədlər və müasir empirik araşdırmalar daxil edilmişdir.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti - tədqiqatın nəticələri Azərbaycanda aqrar sahədə mühasibat uçotunun təkmilləşdirilməsi, MUBS 41 standartının daha effektiv tətbiqi və rəqəmsal uçot sistemlərinin inkişafı baxımından praktik əhəmiyyət daşıyır. Xüsusilə EKTİS platformasının genişləndirilməsi, diferensiallaşdırılmış uçot modelinin yaradılması və ESG hesabatlılığının tətbiqi üzrə irəli sürülən təkliflər aqrar idarəetmənin səmərəliliyini artırmağa xidmət edir.

Tədqiqatın nəticələri - aqrar mühasibat uçotunun tarixi qədim sivilizasiyalara qədər uzanır və onun inkişafı iqtisadi münasibətlər, institusional dəyişikliklər və texnoloji yeniliklərlə sıx bağlı olmuşdur. XVIII–XX əsrlərdə Avropa məktəbləri aqrar mühasibatın nəzəri əsaslarını formalaşdırmış, müasir dövrdə isə MUBS 41, rəqəmsallaşma, ESG hesabatlılığı və süni intellekt bu sahədə əsas inkişaf istiqamətlərinə çevrilmişdir. Azərbaycanda isə institusional fragmentasiya və metodoloji boşluqlar hələ də əsas problemlər kimi qalır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi - aqrar mühasibat uçotunun tarixi inkişafının xronoloji və müqayisəli şəkildə sistemləşdirilməsində, müxtəlif ölkələrin aqrar mühasibat məktəblərinin vahid elmi çərçivədə təhlil edilməsində və Azərbaycan üzrə institusional problemlərin kompleks qiymətləndirilməsindədir. Eyni zamanda, MUBS 41, rəqəmsal transformasiya və ESG hesabatlılığı kontekstində aqrar mühasibatın inkişaf perspektivləri ilk dəfə sistemli şəkildə ümumiləşdirilmişdir.

Açar sözlər: bioloji aktivlər, ESG hesabatlılığı, MUBS 41, FADN şəbəkəsi, EKTİS platforması.

Giriş.

Aqrar sektor insanlığın mövcudluğundan bu günə qədər həyatın davamı üçün son dərəcə vacib olan missiyanı – qida məhsullarının istehsalını öz üzərinə götürmüşdür. Sektor ərzaq tələbatını ödəməsi, digər sektorlara xammal təminatı, məşğulluq imkanları yaratması və əlavə dəyər istehsalı kimi funksiyalar baxımından da strateji əhəmiyyətini qoruyub saxlamışdır (Kıllı & Hatunoğlu, 2016). Dünya əhalisinin sürətlə artması və artan ərzaq tələbatı sektorun strateji əhəmiyyətini daha da gücləndirir.

Aqrar fəaliyyət torpağı və toxumu birlikdə istifadə edərək bitki və heyvan mənşəli məhsulların istehsalı və bu məhsulların müxtəlif mərhələlərdə dəyərləndirilməsi prosesidir. Beynəlxalq Mühasibat Uçotu Standartı 41 (IAS 41) çərçivəsində kənd təsərrüfatı fəaliyyəti “*müəssisə tərəfindən bioloji aktivlərin satışı, kənd təsərrüfatı məhsulları və ya əlavə bioloji aktivə bioloji transformasiyasının və kənd təsərrüfatı məhsullarının yığımının idarə edilməsi*” kimi xarakterizə edilir (IFRS Foundation, 2025). Sektorun ölkə iqtisadiyyatları üçün strateji əhəmiyyətinə və digər sektorlarla qarşılıqlı əlaqələrinə baxmayaraq, qlobal səviyyədə MUBS 41 qəbul olunana qədər aqrar mühasibat tədqiqatçıların diqqətini lazımi səviyyədə cəlb edə bilməmiş və yetərinə tərəqqi göstərə bilməmişdir (Argilés & Slof, 2001). Məhz bu kontekstdə mövzunun aktuallığı bir neçə amillə müəyyən edilir. Birincisi, qlobalaşma və beynəlxalq investisiyaların artması ilə əlaqədar MUBS 41 standartının qəbulu aqrar mühasibatda fundamental dönüş yaratmışdır (IFRS Foundation, 2025). İkincisi, rəqəmsal transformasiya prosesləri aqrar uçot sistemlərini yenidən formalaşdırır (Babanskaya,

¹Əsas müəllif/Corresponding author: Elay Zeynallı, ADAU, Maliyyə və mühasibat uçotu kafedrasının dosenti, e-mail: e.zeynalli@adau.edu.az, [OrcID 0000-0002-6352-662X](https://orcid.org/0000-0002-6352-662X)

Kolomeeva, Migunov, et al., 2022). Üçüncüsü, dayanıqlı inkişaf gündəliyi və ESG (Environmental, Social and Governance) hesabatlılığı tələbləri aqrar sahədə mühasibat uçotunun funksional çərçivəsini genişləndirir (Alrowwad, Alhasanat, Sokil, et al., 2022).

Mövzunun öyrənilmə səviyyəsi qiymətləndirildikdə görünür ki, beynəlxalq ədəbiyyatda aqrar sahədə mühasibat uçotunun tarixi inkişafı bir sıra fundamental tədqiqatlarda ətraflı təhlil edilmişdir (Kıllı & Hatunoğlu, 2016; Fidan, 2018; Mattessich, 2003). Lakin Azərbaycan kontekstində aqrar sahədə mühasibat uçotunun institusional inkişafı və MUBS 41-in tətbiqi məsələləri hələ də geniş şəkildə tədqiq edilməmişdir.

Materiallar və metodlar. Tədqiqat tarixi-müqayisəli təhlil, ədəbiyyat icmal və ikinci dərəcəli mənbələrin sistemli sintezi əsasında aparılmışdır. Mənbə bazasına tarixi-mühasibat tədqiqatları, beynəlxalq normativ sənədlər və müasir empirik araşdırmalar daxil edilmişdir.

Tədqiqatın mənbə bazası üç qrup materiallardan ibarətdir. Fundamental tarixi-mühasibat tədqiqatlarını, beynəlxalq normativ sənədlərdən təşkil olunmuşdur və son dövr empirik tədqiqatlarını və beynəlxalq təşkilatların hesabatlarını əhatə edir.

Nəticələr və müzakirə. Mövcud arxeoloji və tarixi tədqiqatlar aqrar sahədə mühasibat uçotunun tarixinin qədim dövrlərə uzandığını göstərir. Bəzi mühasibat tarixçiləri yazı və rəqəmlərin məhz hesablaşma ehtiyacından yarandığını iddia edirlər (Mattessich, 2003). Schmandt-Besseratın Mesopotamiyada apardığı tədqiqatlar isə yazının beş min illik ilkin uçot sistemindən – gil markerlərdən təkamül yolu ilə yarandığını ortaya qoyur (Schmandt-Besserat, 2015).

Eramızdan əvvəl şumerlər gil lövhələr üzərində taxıl, mal-qara və digər kənd təsərrüfatı məhsullarının uçotunu aparırdılar. Garbuttun tədqiqatları bu lövhələrin əksəriyyətinin aqrar əməliyyatlarla – işçi siyahıları, əmək haqqı, torpaq müqavilələri və mal-qara hesabatları ilə bağlı olduğunu göstərir (Garbutt, 1984). Şumerlər mal-qaranı təsvir etmək üçün 17 müxtəlif sifətdən istifadə etmiş, bu isə bugünkü təsnifləşdirmə sisteminin ilkin nümunəsi kimi qiymətləndirilir.

Qədim Misirdə də uçot sistemi kənd təsərrüfatının idarə olunması zərurətindən formalaşmışdır. Torpaq sahələrinin, məhsul həcmnin və suvarma işlərinin uçotu aparılmış, əldə olunan məhsula əsasən vergi öhdəlikləri müəyyənləşdirilmişdir (Abbasov, 2015).

“Nərdivan üsulu” VII əsrdən Abbasilər, Səfəvi və Osmanlı dövlətlərində tətbiq olunan qədim birtərəfli mühasibat metodu olub, aqrar sahədə torpaq, məhsul, suvarma və vergi uçotu üçün istifadə edilirdi (Zeynalli, 2023). Abbasilər dövründə 775 və 786-cı illərə aid sənədlər də məhsul yığımı və natura şəkildə vergi ödənişlərinə dair məlumatları əhatə edirdi.

Cəmiyyətin inkişafının sonrakı mərhələlərində mülkiyyət münasibətlərinin formalaşması və ticarətin genişlənməsi aqrar sahədə mühasibat uçotunun da inkişafına təsir göstərmişdir. Torpaq üzərində sahiblik hüququnun yaranması, kənd təsərrüfatı məhsullarının mübadiləsinin artması və vergi öhdəliklərinin genişlənməsi kənd təsərrüfatında daha sistemli uçot aparılmasını zəruri etmişdir. Bu dövrdə məhsul ehtiyatları, torpaq sahələri, heyvandarlıq və əmək resursları haqqında məlumatlar gil lövhələrdə və sonralar kağız üzərində qeyd olunmağa başlamış, həmçinin məhsul və pul formasında hesablaşmalar aparılmışdır. Bununla belə, XII əsrə qədər mühasibat uçotu əsasən sadə xarakter daşımış, daha çox təsərrüfatın gündəlik ehtiyaclarını və vergi öhdəliklərini izləməyə xidmət etmişdir (Fətullayev, 2016; Xankişiyev & Əliyev, 2012).

Mühasibat sahəsində ən mühüm dönüş nöqtəsi 1494-cü ildə Luka Paçiolinin Venesiyada nəşr etdirdiyi “*Summa de Arithmetica, Geometria, Proportioni et Proportionalita*” əsəri ilə baş verdi. Pacioli bu əsərində Venesiya tacirlərinin istifadə etdikləri ikitərəfli uçot sistemini ilk dəfə sistemli şəkildə təsvir etmiş və onu kütləvi auditoriya üçün

əlçatan etmişdir (Can, 2007). Paçiolinin əsərinin nəşrindən sonra ikitərəfli uçot sistemi sürətlə Avropaya yayılmış, lakin aqrar sektor uzun müddət bu inkişafdan kənarda qaldı.

Aqrar uçotun uzun müddət ikitərəfli sistemdən kənarda qalması subyektiv laqeydliklə deyil, daha çox dövrün iqtisadi, institusional və texnoloji strukturunun obyektiv xüsusiyyətləri ilə əlaqəli idi. Hesab edirik ki, bu vəziyyət aqrar istehsal münasibətlərinin məntiqinə uyğun rəşional davranış forması idi və bir neçə amillə bağlı idi:

- İlk növbədə Venesiya tacirləri ilə müqayisədə aqrar sektorun fərqli xarakter daşdığı açıq şəkildə müşahidə olunur. İkitərəfli uçot sisteminin ilkin formalaşdığı Venesiya ticarət mühitində iqtisadi münasibətlər kapitalın dövrüyyəsinə əsaslanırdı, yəni sahibkar kapital yatırır, agentlər əməliyyatlar aparır, dövrün sonunda isə mənfəət və zərər dəqiq müəyyən edilirdi. Bu model pul əsaslı, müqavilə münasibətlərinə söykənən və davamlı maliyyə nəzarətini tələb edən sistem idi. Aqrar sektor isə uzun müddət feodal renta münasibətləri çərçivəsində fəaliyyət göstərmiş, torpaq həm istehsal vasitəsi, həm sosial status, həm də mülkiyyət simvolu kimi çıxış etmişdir. Mülkədarlar üçün əsas məqsəd kapital artımını izləmək yox, natura formasında sabit rentanın əldə olunması idi. Buna görə də, kənd təsərrüfatı əsasən natural təsərrüfat xarakteri daşıyırdı, pul-əmtəə münasibətləri isə məhdud səviyyədə inkişaf etmişdi. Bu şəraitdə mürəkkəb maliyyə uçotu sisteminə obyektiv ehtiyac formalaşmamışdı.

- Aqrar sektorda muzzdlu əmək münasibətləri yerinə təhkimçilik, natura ilə ödəmə və ortaqlıq kimi qeyri-pul münasibətləri mövcud idi, eyni zamanda yarı-asılı əmək münasibətləri üstünlük təşkil edirdi. İşçi qüvvəsi dəyişkən iqtisadi xərc kimi deyil, mülkə bağlı sabit yük və ya istehsal faktoru kimi qəbul edilirdi.

- Digər mühüm amil aqrar təsərrüfatların struktur xüsusiyyətləri ilə bağlı idi. Kiçik, ailə əsaslı və özünütəminatmə yönümlü təsərrüfatlarda əsas məqsəd mənfəətin hesablanması deyil, istehlak ehtiyaclarının və vergi öhdəliklərinin təmin olunması idi. Belə iqtisadi modeldə ikitərəfli uçotun tələb etdiyi analitik və sistemli informasiya ehtiyacı mövcud deyildi.

- Bundan əlavə, kənd təsərrüfatı istehsalının bioloji xarakteri və mövsümliliyi standartlaşdırılmış mühasibat uçotunun tətbiqini çətinləşdirirdi. İstehsal prosesinin fasiləsiz və təbii transformasiyalara əsaslanması (toxumun məhsula çevrilməsi, heyvanların böyüməsi yaxud bala verməsi və s.) onu diskret maliyyə əməliyyatlarına bölməyi çətinləşdirirdi. Bioloji aktivlərin etibarlı qiymətləndirilməsi və dövrlər üzrə nəticələrin dəqiq ölçülməsi mümkün olmadığından, ikitərəfli uçotun əsasını təşkil edən dövrilik prinsipi tam formalaşmamışdı. Bu səbəbdən hesabat dövrü əsasən illik təbii tsikllə məhdudlaşır, aralıq maliyyə nəzarəti alətlərinə ehtiyac yaranmırdı.

- Kənddə yaşayan zümrənin savadlılıq səviyyəsinin aşağı olması da bu prosesdə mühüm rol oynamışdır. Mürəkkəb uçot sistemini apara biləcək kadr potensialı şəhərlərdə və ticarət mərkəzlərində cəmlənmişdi, kənd əhalisinin isə bu sahədə lazımi biliyə malik olmaması struktur çatışmazlığını daha da dərinləşdirirdi.

Bütün bu amillərin yekunu göstərir ki, ikitərəfli uçotun aqrar sektorda geniş yayılması yalnız Sənaye İnqilabından sonra kapitalist münasibətlərin güclənməsi ilə maliyyə iqtisadiyyatına inteqrasiya etmiş və daha mürəkkəb, ikitərəfli uçot sistemlərinə keçid mümkün olmuşdur.

Aqrar sahədə mühasibat uçotu üzrə ilk sistemli fəaliyyətlər XVIII əsrin sonlarında yaranmışdır. Bu sahənin elmi inkişafı müxtəlif ölkələrdə formalaşan nəzəri məktəblər vasitəsilə mərhələli şəkildə sistemləşmişdir. Kənd təsərrüfatının spesifik xüsusiyyətləri uçotda fərqli yanaşmaları zəruri etmiş, bu prosesdə İngiltərə, Almaniya və İsveçrə aqrar mühasibat doktrinasının formalaşmasında öncül rol oynamışdır (Fidan, 2018).

İngiltərə məktəbinin əsasını Artur Yanq (Arthur Young) qoymuşdur. O, kənd təsərrüfatında uçotun sadə qeydiyyat vasitəsi deyil, idarəetmə qərarları üçün analitik alət olduğunu göstərmişdir. 1773-1779-cu illərdə öz təsərrüfatında ikitərəfli qeyd sistemini tətbiq edərək aqrar müəssisələrdə ilk elmi uçot nümunələrini yaratmışdır. Yanq idarəetmə xərcləri, işçi qüvvəsi, heyvanların saxlanması və istehsal gücü üzrə ayrıca hesabların aparılmasını təklif etmiş, bununla rentabellik təhlilini aqrar mühasibatla əlaqələndirmişdir (Juchau, 2002). Bu yanaşmaları 1797-ci ildə “*Annals of Agriculture and Other Useful Arts*” əsərində sistemləşdirmişdir (Kıllı & Hatunoğlu, 2016).

Almaniya məktəbinin banisi Albrext Daniel Taer (Albrecht Daniel Thaer) hesab olunur. O, kənd təsərrüfatında elmi prinsiplərin tətbiqinə önəm verərək italyan ticarət mühasibatı sistemini aqrar sahəyə uyğunlaşdırmışdır. Taer kənd təsərrüfatı müəssisələrinin də planlı və sistemli uçot aparmalı olduğunu müdafiə etmişdir. 1809-cu ildə nəşr olunan “*Grundsätze der Rationalen Landwirtschaft*” əsərində 50-dən çox əsas hesabın tətbiqini təklif etmiş, torpaq məhsuldarlığı, istehsal xərcləri və gəlirlərin sistemli izlənməsini əsaslandırmışdır (Mattessich, 2003; Feller, Thuries, Manlay, Robin, & Frossard, 2003).

Taerdən sonra Almaniya aqrar mühasibat ənənəsini Ulyam Herman Hovard (William Hermann Howard) inkişaf etdirmişdir. Onun əsas töhfəsi mərkəzləşdirilmiş mühasibat büroları sisteminin yaradılması olmuşdur. Bu sistemdə fermerlər uçot məlumatlarını xüsusi bürolara təqdim edir, həmin bürolar isə maliyyə nəticələrini hesablayıb müqayisəli təhlil aparırdı. Bu yanaşma daha standart və etibarlı uçot sisteminin formalaşmasına səbəb olmuş, Almaniya ilə yanaşı Avstriya, İsveçrə, İngiltərə və Rusiyada da geniş tətbiq olunmuşdur (Aras, 1988; Fidan, 2018). Model həmçinin aqrar statistikanın toplanmasını və dövlət səviyyəsində kənd təsərrüfatı siyasətinin planlaşdırılmasını asanlaşdırmışdır.

Hovard məktəbinə qarşı ilk ciddi nəzəri alternativ Fredrih Aereboe (Friedrich Aereboe) tərəfindən irəli sürülmüşdür. Aereboe aqrar müəssisənin yalnız ayrı-ayrı sahələr üzrə xərclər və gəlirlər əsasında qiymətləndirilməsini kifayət hesab etmirdi. Onun fikrincə, kənd təsərrüfatı müəssisəsi üzvi və bütöv iqtisadi sistemdir, onun əsas məqsədi ümumi rentabelliğin təmin edilməsidir. Yəni ayrı-ayrı istehsal sahələrinin mənfəətliliyindən daha çox, bütöv təsərrüfatın ümumi iqtisadi nəticəsi vacibdir. Bu yanaşma holistik “rentabellik” nəzəriyyəsi kimi tanınmış və aqrar iqtisadiyyatın daha geniş çərçivədə qiymətləndirilməsinə imkan yaratmışdır. Aereboenin “*Agrarpolitik*” əsəri bu istiqamətdə mühüm nəzəri baza hesab olunur (Aras, 1988).

İsveçrə məktəbinin yaradıcısı Ernst Ferdinand Laur olmuşdur. O, Hovard sistemindən təsirlənsə də, iri təsərrüfatlardan fərqli olaraq kiçik ailə fermer təsərrüfatlarının xüsusiyyətlərini nəzərə alan sadələşdirilmiş mühasibat sistemi hazırlamışdır. Laurun sistemi dörd səviyyəli uçot modelinə əsaslanırdı və burada yalnız pul axınları deyil, ailə əməyinin dəyəri də uçota daxil edilirdi. Bu yanaşma kəndli təsərrüfatlarının real iqtisadi vəziyyətinin daha düzgün qiymətləndirilməsinə şərait yaradırdı. Onun modeli praktikliyi və sadəliyi səbəbindən İsveçrədən kənarda da geniş yayılmış, xüsusilə Türkiyə, ABŞ və Yaponiyada tətbiq olunmuşdur (Fidan, 2018). Laur məktəbi aqrar mühasibatın sosial aspektlərini nəzərə alan mühüm mərhələ hesab edilir.

Osmanlı dövründə kənd təsərrüfatı mühasibatlığı XIX əsrin ikinci yarısından etibarən formalaşmağa başlamış, 1885-ci ildə A. Margosyan “*Muhasebe-i Ziraiyye*”, 1893-cü ildə A. Zakaryanın “*Çiftlik İdaresi*”, XX əsrin əvvəllərində isə İ. Fazıl “*Ameli Usûl-i Muhasebe-i Ziraiye ve Çiftlik Muhasebesi*” adlı əsərində Almaniyanın uçot sistemini nümunə göstərmişdir. Osmanlı aqrar uçot sistemi əsasən üç əsas struktur komponent üzərində qurulmuşdur. Birincisi, vəqf və saray təsərrüfatlarının illik maliyyə fəaliyyətini əks etdirən mədaxil-məxaric dəftərləri idi ki, bu registrlər vasitəsilə təsərrüfatların gəlir-xərc balansı və

rentabellik göstəriciləri izlənilirdi. İkincisi, torpaq sahələri, heyvan varlığı, tikililər və əmək resursları üzrə detallı inventar qeydiyyatı aparılaraq aktivlər üzərində sistemli nəzarət təmin olunurdu. Üçüncüsü isə konkret kənd təsərrüfatı məhsullarına, xüsusilə saray ehtiyacları üçün istehsal olunan məhsullara dair xüsusi uçot registrləri (Kılıç & Hatunoğlu, 2016; Fidan, 2018).

ABŞ-da isə aqrar mühasibatın sistemli inkişafı XIX əsrin sonlarından başlayaraq Minnesota ştatında Andryu Boss (Andrew Boss) və onun həmkarlarının fəaliyyəti ilə bağlı olmuşdur. Burada Avropa məktəblərindən fərqli olaraq daha çox mərkəzləşdirilmiş təsərrüfat qeydiyyatı, statistik təhlil və dövlət dəstəyi ilə aparılan uçot sistemi inkişaf etmişdir. Fermer təsərrüfatlarının maliyyə nəticələri toplanır, ekspertlər tərəfindən təhlil edilir və ümumi kənd təsərrüfatı siyasətinin formalaşdırılmasında istifadə olunurdu. ABŞ Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi ilə əməkdaşlıq bu sistemin geniş yayılmasına imkan yaratmışdır. Bu model aqrar mühasibatın yalnız müəssisə səviyyəsində deyil, makroiqtisadi səviyyədə də strateji əhəmiyyət daşıdığını göstərmişdir (Stanton, 2003).

Rusiya məktəbinin formalaşması XIX əsrin son rübünə təsadüf edir və iki paralel istiqamətdə inkişaf etmişdir. 1861-ci il təhkimçilik islahatından sonra zemstvo orqanlarının apardığı statistik uçot kəndli təsərrüfatlarının iqtisadi vəziyyətini sistemli şəkildə qeydə alan ilk geniş məlumat bazası olmuşdur. A. V. Çayanov isə ailə-kəndli təsərrüfatları üçün kapitalist mənfəət yönümlü uçotun uyğun olmadığını göstərərək, kəndlinin əməyinin marjinal faydası ilə ağırlığı arasındakı tarazlığı uçotun əsas prinsipi kimi irəli sürmüşdür (Sokolov & Sokolov, 2002). Sovet dövründə aqrar uçot köklü dəyişmiş, 1935-ci il nizamnaməsi ilə kolxozlar üçün vahid uçot sistemi tətbiq edilmiş, 1965-ci il Kosıgin islahatları ilə isə normativ uçot və maya dəyəri kalkulyasiyası gücləndirilmişdir (Sokolov & Sokolov, 2002).

XX əsrdə aqrar sahədə mühasibat uçotunun elm sahəsi kimi formalaşmasında iki paralel, lakin fərqli institusional model mövcud idi. Bu prosesin bir istiqaməti Sovet İttifaqında həyata keçirilən kollektivləşdirmə siyasəti ilə bağlı idi və burada kənd təsərrüfatı uçotu tamamilə mərkəzləşdirilmiş planlı iqtisadi sistemin tərkib hissəsinə çevrilmişdi. Kolxoz və sovxozların fəaliyyəti bazar mexanizmləri ilə deyil, dövlət plan göstəriciləri əsasında tənzimlənirdiyindən, mühasibat uçotu da bu idarəetmə modelinə uyğunlaşdırılmışdı. Xüsusilə 1935-ci ildən etibarən bütün kolxozlar üçün vahid uçot çərçivəsinin tətbiqi aqrar uçotun standartlaşdırılmasına və metodoloji unifikasiyasına şərait yaratmışdır. Bu sistemin əsas xüsusiyyətlərindən biri uçotun natural göstəricilərə üstünlük verməsi idi. Məhsul istehsalı, əmək sərfi və torpaq istifadəsi ton, hektar, baş və digər fiziki ölçü vahidləri ilə ifadə olunurdu. Pul ifadəsi isə ikinci dərəcəli əhəmiyyət daşıyırdı, çünki qiymət formalaşması bazar mexanizmi ilə deyil, inzibati qaydada dövlət tərəfindən müəyyən edilirdi. Bu isə aqrar uçotun əsas funksiyasını maliyyə nəticələrinin ölçülməsindən daha çox, plan tapşırıqlarının icrasına nəzarət və resurs bölgüsünün monitorinqi istiqamətinə yönəldirdi.

Digər tərəfdən qərb dünyasında, xüsusilə ABŞ və Avropada aqrar mühasibat bazar prinsipləri əsasında inkişaf etdi. Avropa İttifaqı səviyyəsində aqrar mühasibatın ayrıca ehtiyaclarına cavab vermək üçün mühüm institusional alətlər yaradılırdı. 1965-ci ildə Avropa İttifaqında "Fermer Mühasibat Məlumat Şəbəkəsi" (FADN) yaradıldı (Tekin & Aktürk, 2023). FADN sistemi üzv ölkələrdəki aqrar subyektlərinin gəlir və fəaliyyətlərinə dair müntəzəm mühasibat məlumatlarını toplayır və Avropanın "Birgə aqrar siyasəti"nin formalaşdırılmasına xidmət edir. Vurğulamaq gərkdir ki, sistem könüllü iştirak prinsipinə əsaslanır və vergitutma məqsədi daşımır (Argilés & Slof, 2001).

1973-cü ildə Beynəlxalq Mühasibat Uçotu Standartlarının formalaşdırılmasına başlanıldı. Aqrar sektor üçün ən mühüm dönüş nöqtəsi 2001-ci ilin fevral ayında MUBS 41 "Kənd təsərrüfatı" standartının qəbul edilməsi və 1 yanvar 2003-cü il tarixində qüvvəyə minməsi oldu (IFRS Foundation, 2025). Standartın əsas konseptual yeniliyi bioloji aktivlərin

və kənd təsərrüfatı məhsullarının ölçülməsində ədalətli dəyər modelinin tətbiq edilməsidir (IFRS Foundation, 2025). Bu yanaşma ənənəvi tarixi dəyər prinsipindən kəskin şəkildə fərqlənir, həmçinin bioloji transformasiya hər hesabat dövründə uçotda real şəkildə əks olunur. Liu və Taonun ekonometrik tədqiqatı göstərmişdir ki, MUBS 41-in tətbiqi səhm qiymətinin informativliyini artırır və kapital bazarına müəssisəyə xas olan məlumat axınını daha səmərəli şəkildə ötürür (Liu & Tao, 2019).

Azərbaycanda aqrar mühasibat uçotunun tarixi üç əsas mərhələyə bölünür: sovet dövrü (1920-1991), müstəqillik illərində keçid dövrü (1991-2004) və 2004-cü ildən başlayan beynəlxalq standartlara uyğunlaşma mərhələsi. Sovet dövründə Azərbaycan kənd təsərrüfatı kolxoz-sovxoz sistemi çərçivəsində fəaliyyət göstərirdi. Bu sistem Rusiya məktəbinin tələbləri əsasında formalaşdırılmışdı.

1991-ci ildə müstəqilliyin elan edilməsindən sonra aqrar sahədə mühasibat uçotu üçün keçid dövrü başladı. Kollektiv təsərrüfatların ləğv edilməsi və torpaq islahatı həyata keçirilməsi nəticəsində minlərlə kiçik fermer təsərrüfatı yarandı. Bu dövrdə mühasibat sistemi ciddi institusional boşluqlarla qarşılaşdı. Belə ki, köhnə sovet uçot prinsipləri yeni bazar reallığına uyğun deyildi, beynəlxalq standartlar isə hələ tətbiq edilməmişdi. Həmçinin, kənd yerlərində mühasibat uçotunun təşkilinə, eyni zamanda aparılmasına maraq və mütəxəssis yox idi.

Hesab edirik ki, bu istiqamətdə dönüş nöqtəsi 2004-cü il oldu. 29 iyun 2004-cü ildə qəbul edilmiş “Mühasibat uçotu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu mühasibatın milli hüquqi çərçivəsini formalaşdırdı. Qanun mühasibat standartlarının Azərbaycanda tətbiqini nəzərdə tuturdu. Milli mühasibatın ikinci inkişaf dövrü hesab olunan bu dövrdə mühasibat uçotu Milli Mühasibat Uçotu Standartları əsasında formalaşdırıldı ki, bu dövrdə əsas metodoloji sənəd Kənd təsərrüfatı üzrə Kommersiya Təşkilatları üçün 28 №-li Milli Mühasibat Uçotu Standartı hesab olunurdu. 2018-ci il tarixli dəyişikliklər qanunu MHBS-in daha geniş tətbiqini və peşəkar mühasib sertifikatıyasını gücləndirdi. Bununla da, 41 №-li “Kənd təsərrüfatı” adlı Mühasibat Uçotunun Beynəlxalq Standartı bu sahədə əsas metodoloji sənəd oldu.

Müasir dövrdə Azərbaycan aqrar mühasibatında ən böyük dəyişiklik isə heç şübhəsiz rəqəmsal transformasiya ilə bağlıdır. 2019-cu ildə FAO ilə əməkdaşlıq çərçivəsində qurulan və EKTİS (Elektron Kənd Təsərrüfatı İnformasiya Sistemi) platforması fermerlərin qeydiyyatını, subsidiya müraciətlərini, torpaq və məhsul məlumatlarını vahid sistemdə birləşdirir (FAO, 2019). 2020-ci ildən başlayaraq bütün dövlət subsidiyaları yalnız bu platforma vasitəsilə verilir, torpaq sahəsinin eyniləşdirmə sistemi, təsərrüfat reyestri və subsidiyaların alınması prosesini dəstəkləyən yeddi alt moduldan ibarətdir (Əsədov, 2021).

Hazırda ölkəmizdə aqrar sahədə mühasibat uçotunda ciddi metodoloji boşluq hələ də qalmaqdadır. “Mühasibat uçotu haqqında” Qanun ümumi mühasibat prinsiplərini müəyyən edir, lakin aqrar sektorun spesifik xüsusiyyətlərinə (bioloji aktivlər, mövsümlilik, subsidiyalar) dair ayrıca müddəalar məhduddur. Maliyyə Nazirliyi çərçivəsində konkret müddəa və şərtlərin müəyyən edilməməsi də bu sahədə məlumat boşluğunu daha da artırır. Dövlət tərəfindən bu sahə üçün vahid elektron platformanın olmaması da, EKTİS üzrə informasiyaların tamamlanmasına imkan vermir və sistemin FADN təcrübəsinə uyğun yeni imkanlar əsasında qurulmasını labüd edir.

Müasir aqrar mühasibat sürətlə dəyişən texnoloji və tənzimləyici mühitin təzyiqi altında köklü transformasiya yaşayır. Bu dəyişiklik həm müəssisə səviyyəsindəki rəqəmsallaşma prosesini, həm də beynəlxalq hesabatlılıq arxitekturasının yenidən qurulmasını əhatə edir.

Rəqəmsal transformasiya. Müasir mərhələdə aqrar uçot ənənəvi kağız əsaslı sistemlərdən tədricən tam rəqəmsal ekosistemə transformasiya olunur. Bütün uçot proseslərini birləşdirən

vahid rəqəmsal platformaların formalaşdırılması strateji prioritet kimi müəyyənləşdirilir (Беликова və d., 2025). Müəssisə səviyyəsində avtomatlaşdırılmış mühasibat proqramları, həmçinin Zoho bulud əsaslı həllər getdikcə geniş tətbiq edilir. Bu sistemlər maliyyə məlumatlarının real vaxt rejimində emalını, resursların izlənməsini və hesabatlılığın avtomatlaşdırılmasını təmin edir. E-qaimə və e-faktura mexanizmləri vasitəsilə əməliyyatların avtomatik tanınması və təsnifləşdirilməsi isə insan faktorundan qaynaqlanan səhvləri minimuma endirir. Bununla belə, kiçik fermer təsərrüfatları bu “texnoloji inqilabdan” kənarında qalır, onların əksəriyyəti rəqəmsal platformalardan yalnız subsidiya almaq üçün istifadə edir, daxili uçot isə hələ də mümkün olan hallarda kağız üzərində aparılır yaxud ümumiyyətlə aparılmır.

ESG hesabatlılığı. Qlobal trendlər içərisində ən transformativ trend, hesab edirik ki, ESG (Environmental, Social, Governance) hesabatlılığıdır. Müasir aqrar subyektlərin yalnız maliyyə deyil, ekoloji və sosial göstəriciləri də əhatə edən integrasiya olunmuş hesabat sisteminə keçməsinin zəruriliyi əsaslandırılır (Alrowwad et al., 2022). Müasir aqrar müəssisələr artıq yalnız maliyyə nəticələrini deyil, həm də karbon emissiyası, su resurslarından istifadə, torpaq degradasiyası və biomüxtəlifliyə təsir kimi ekoloji göstəriciləri uçot və hesabat sisteminə daxil etməyə məcbur olurlar. Avropa İttifaqının Karbon Tənzimlənməsi Mexanizmi (CBAM) bu tələbi tənzimləyici məcburiyyət səviyyəsinə qaldırır. Avropa bazarına çıxmaq istəyən aqrar ixracatçılar üçün ekoloji hesabatlılıq artıq könüllü deyil, hüquqi şərtə çevrilir. Nəticədə aqrar mühasibatın konseptual çərçivəsi köklü şəkildə genişlənir ki, bununla da sistem artıq yalnız pul deyil, ekoloji və sosial təsiri də ölçən çoxölçülü mexanizmə çevrilir. Bu istiqamət empirik tədqiqatlarla da təsdiqlənir. Belə ki, Çində aqrar müəssisələri üzərində aparılan araşdırma yaşıl mühasibat tətbiqinin emissiyaları azaltmaqla yanaşı, dayanıqlılıq performansını da əhəmiyyətli dərəcədə yüksəltdiyini göstərmişdir (Song, Jin, Nie, & Zheng, 2025), digər tədqiqatlar isə yaşıl mühasibatın aqrar sektorda dayanıqlı inkişafın təşviqindəki müsbət rolunu vurğulayır (Hamshari, 2025).

Blockchain texnologiyası. Digər mühüm trend blockchain texnologiyasının tətbiqidir. Qeyd etmək lazımdır ki, paylanmış reyestr texnologiyası mahiyyət etibarilə ikitərəfli mühasibat prinsipinin müasir rəqəmsal davamçısıdır. Burada hər əməliyyat çoxlu nüsxədə qeyd olunur və dəyişdirilməsi texnoloji cəhətdən qeyri-mümkün olur. Aqrar sektorda blockchain iki əsas istiqamətdə tətbiq potensialı daşıyır. Birincisi, məhsulun “tarladan süfrəyə” izlənməsi – mənşə, istehsal mərhələləri və logistika zəncirinin tam sənədləşdirilməsi. İkincisi, smart kontraktlar vasitəsilə subsidiya və sığorta ödənişlərinin avtomatlaşdırılmasıdır ki, əvvəlcədən müəyyən edilmiş şərtlər (məsələn, peyk məlumatları ilə təsdiqlənən quraqlıq faktı) yerinə yetirildikdə ödəniş avtomatik icra olunur. Bu mexanizm kənd təsərrüfatında maliyyə axınlarını həm daha effektiv, həm də daha şəffaf edir.

Süni intellekt və dəqiq aqrar texnologiyalar. Sonuncu trend süni intellekt və avtomatlaşdırmanın aqrar uçota integrasiyasıdır. Aparılmış tədqiqatlarda aqrar biznesdə mühasibat və nəzarətin rəqəmsal transformasiyasının institusional mexanizmləri tədqiq edilmiş (Lytvynenko və b., 2025), dəqiq aqrar texnologiyalarının – GPS, IoT sensorlarının maliyyə qərar qəbuluna və resurs istifadəsinə müsbət təsiri qeyd olunmuşdur (Akpabio və b., 2025). Eyni zamanda, böyük məlumatların analitikası, süni intellekt və avtomatlaşdırılmış uçot sistemlərinin aqrar müəssisələrin səmərəliliyini artırmaq üçün geniş imkanlar yaratdığı vurğulanır (Babanskaya, 2022). Müasir platformalar artıq anomaliyaları aşkar etmək, nağd pul axınını proqnozlaşdırmaq və rutin əməliyyatları avtomatlaşdırmaq qabiliyyətinə malikdir. Aqrar sektorda bu imkanın əhəmiyyəti xüsusilə yüksəkdir. Belə ki, bioloji aktivlərin ədalətli dəyərinin qiymətləndirilməsi bazar məlumatları, hava şəraiti, biotransformasiya sürəti kimi çoxsaylı dəyişənlərin eyni anda nəzərə alınmasını tələb edir. Süni intellekt həmin

hesablamaları sürətli, dəqiq və auditor tərəfindən yoxlanıla bilən şəkildə aparmağa imkan verir ki, bu iş standartın praktiki tətbiqindəki ən böyük maneələrdən birini aradan qaldırır.

Yekun nəticə. Aparılmış tədqiqat aqrar sahədə mühasibat uçotunun formalaşma və inkişaf yolunun tarixi-xronoloji sistemləşdirməyə həyata keçirməyə imkan vermiş və bir sıra elmi nəticələri irəli sürməyə əsas yaratmışdır. Birincisi, aqrar mühasibat uçotunun inkişaf trayektoriyası göstərir ki, hər mühüm dönüş nöqtəsi yalnız texnoloji bacarığın deyil, eyni zamanda institusional ehtiyacın və hüquqi iradənin məhsuludur. İkincisi, Avropa məktəblərinin XVIII–XX əsrlərdəki müqayisəli təhlil göstərir ki, vahid aqrar mühasibat modeli mövcud deyildir. Hər bir məktəb öz milli iqtisadi strukturuna və sosial reallığına uyğun fərqli yanaşma inkişaf etdirmişdir. Üçüncüsü, aparılmış təhlil eyni zamanda Azərbaycan aqrar mühasibat sistemində mövcud institusional fraqmentasiyanı – Dövlət Vergi Xidməti, Dövlət Statistika Komitəsi, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi arasında məlumat axınının vahid metodoloji standartda təşkil olunmamasını struktur problem kimi üzə çıxarmışdır. Bu fraqmentasiya həm uçot məlumatlarının analitik dəyərini azaldır, həm də müəssisələr üzərində ikiqat hesabatlılıq yükü yaradır.

Yuxarıda qeyd olunan nəticələr əsasında Azərbaycanda aqrar sahədə mühasibat uçotunun inkişafı istiqamətində aşağıdakı strateji tədbirlərin həyata keçirilməsi təklif olunur:

- Müəssisə miqyasına görə differensiallaşdırılmış mühasibat çərçivəsinin işlənməsi. İri aqro-holdinqlər üçün tam MUBS 41 və idarəetmə uçotu kompleksi (Hovard tipli mərkəzləşdirilmiş model), orta ölçülü fermer müəssisələri üçün sadələşdirilmiş MHBS (Thaer–Aereboe sintezi), kiçik kəndli təsərrüfatları üçün isə Laur modelinə əsaslanan minimal uçot çərçivəsi və könüllü FADN-tipli statistik şəbəkəyə qoşulma imkanı təmin edilməlidir. Bu differensiallaşma həm institusional yükü reallaşdırılabilən səviyyədə saxlayır, həm də hər bir müəssisə tipinin spesifik ehtiyaclarına cavab verir.

- EKTİS platformasının müəssisə səviyyəsindəki mühasibat sistemləri ilə integrasiyası. Mövcud EKTİS yalnız subsidiya idarəetməsi platforması kimi fəaliyyət göstərir, lakin onun analitik potensialı heç də tam istifadə olunmur. 1C, SAP, Logo və QuickBooks kimi mühasibat proqramları ilə integrasiyası fermerin bir dəfə daxil etdiyi məlumatların eyni anda subsidiya, vergi, maliyyə hesabatı və kredit müraciətləri üçün istifadəsinə imkan verəcəkdir. Latın Amerikasına kontekstində sübut edilmişdir ki, “AGRO Platforma” modeli müəssisələrin idarəetmə xərclərini əhəmiyyətli dərəcədə azalda bilər (Velázquez-Botero və b., 2026).

- Aqrar sahədə mühasibat uçotu üzrə ixtisaslaşmış kadr potensialının gücləndirilməsi. Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetində bu sahə üzrə ixtisaslaşmış magistratura proqramının açılması və UNEC-də mövcud mühasibat ixtisası daxilində aqrar modulun yaradılması prioritet vəzifə kimi müəyyən edilməlidir. Bu yanaşma Avropa İttifaqının FADN sisteminə xidmət göstərən kadr hazırlığı modelinə uyğundur və orta müddətdə Azərbaycanda peşəkar aqrar mühasibat mütəxəssisi nəslini formalaşdırma bilər.

- Dayanıqlı inkişaf fəaliyyətləri kontekstində yaşıl mühasibatın və ESG hesabatlılığının tətbiqi. Karbon, su və biomüxtəliflik izinin uçotunun pilot layihələr şəklində iri aqro-holdinqlərdə sınaqdan keçirilməsi və sonradan miqyaslandırılması Azərbaycan aqrar ixracatının CBAM kimi yeni beynəlxalq tələblərə hazır olmasını təmin edə bilər. Aparılmış empirik tədqiqatlar yaşıl mühasibatın həm emissiyaları azaltdığını, həm də müəssisə dayanıqlılıq performansını yüksəltdiyini sübut etmişdir (Song, 2025).

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Abbasov, İ. M. (2015). Mühəsibat uçotu və audit. Bakı: “İqtisad Universiteti” Nəşriyyatı.
2. Akpabio, E., Narad, S., Ulhe, P., et al. (2025). Digital innovations in agriculture: Leveraging IT for sustainable farm management. *Lecture Notes in Networks and Systems*.
3. Alrowwad, A. M., Alhasanat, K. A., Sokil, O., et al. (2022). Sustainable transformation of accounting in agriculture. *Agricultural and Resource Economics*.
4. Aras, A. (1988). Tarım muhasebesi. İzmir: Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No: 486.
5. Argilés, J. M., & Slob, E. J. (2001). New opportunities for farm accounting. *European Accounting Review*, 10(2), 361–383.
6. Babanskaya, A. S., Kolomeeva, E. S., Migunov, R. A., et al. (2022). Directions and prospects of sustainable development of the national accounting and analytical system of agricultural formations. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*.
7. Can, A. V. (2007). Luca Pacioli “Muhasebenin Babası” mıdır? *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, (12).
8. Əsədov, Z. (2021). Aqrar sahənin inkişafında rəqəmsallaşdırmanın yeri və rolu. *Kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatı*, 3(37), 9.
9. FAO. (2019). Azerbaijan gets digital with “e-agro”. *FAO e-Agriculture News*. <https://www.fao.org/e-agriculture/news/azerbaijan-gets-digital-eagro>
10. Feller, C. L., Thuries, L. J., Manlay, R. J., Robin, P., & Frossard, E. (2003). The principles of the rational agriculture by Albert Daniel Thaer (1752–1828). *Journal of Plant Nutrition and Soil Science*, 166, 687–698.
11. Fətullayev, R. (2016). Beynəlxalq mühəsibətliyə giriş. Bakı: “Nurlar” Nəşriyyat Poliqrafiya Mərkəzi.
12. Fidan, H. (2018). Tarım muhasebesi sistemindeki çalışmaların tarihsel gelişimi. *Balkan and Near Eastern Journal of Social Sciences*, 4(1), 8–15.
13. Garbutt, D. (1984). The significance of ancient Mesopotamia in accounting history. *Accounting Historians Journal*, 11(1), 83–101.
14. Hamshari, Y. M. (2025). The role of green accounting in promoting sustainable development in the agricultural sector. *International Journal of Environmental Sustainability*, 21(2), 45–62.
15. IFRS Foundation. (2025). IAS 41 Agriculture — Standard Overview. <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ias-41-agriculture/>
16. Juchau, R. (2002). Early cost accounting ideas in agriculture: The contributions of Arthur Young. *Accounting, Business & Financial History*, 12(3), 369–386.
17. Kılıç, M., & Hatunoğlu, Z. (2016). Dünya’da ve Türkiye’de tarım muhasebesi yazınına tarihsel bir bakış. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(1), 1–12.
18. Liu, F., & Tao, S. (2019). IAS 41 and stock price informativeness. *Asia-Pacific Journal of Accounting & Economics*, 26(1-2), 195–212.
19. Lytvynenko, V., Liudvenko, D., Tomilova-Yaremchuk, N., et al. (2025). Institutional mechanisms of digital transformation of accounting and control in agribusiness. *Communications in Computer and Information Science*.
20. Mattessich, R. (2003). Accounting research and researchers of the nineteenth century and the beginning of the twentieth century. *Accounting, Business & Financial History*, 13(2), 125–170.

21. Беликова, И.П., Хамбулатова, З.Р., & Асхабалиев, И.Ч. (2025). цифровая трансформация сельского хозяйства россии: современные тенденции и перспективы. региональные проблемы преобразования экономики, (6 (176)), 21.
22. Tekin, B., & Aktürk, D. (2023). TR21 Bölgesindeki Tarım İşletmelerinin Avrupa Birliği Çiftlik Muhasebe Veri Ağı (FADN) Sistemine Göre İşletme Tipolojilerinin Belirlenmesi. Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi, 9(2), 130-142.
23. Schmandt-Besserat, D. (2015). From accounting to writing. The University of Texas at Austin. <https://sites.utexas.edu/dsb/>
24. Sokolov, Y. V., & Sokolov, V. Y. (2002). Istoriya bukhgalterskogo ucheta. Moskva: Finansy i statistika.
25. Song, M., Jin, T., Nie, Z., & Zheng, S. (2025). Green accounting transformation and sustainability performance in agricultural enterprises: An empirical analysis. Research on World Agricultural Economy.
26. Stanton, B. F. (2003). Major ideas in the history of farm management and production economics (Cornell University Working Paper, January 2003).
27. Velázquez-Botero, F., Jiménez-Echeverri, E. A., & Sierra-Luján, S. A. (2026). AGRO Platform: Technological innovation for financial evaluation of agricultural businesses. Lecture Notes in Networks and Systems.
28. Xankışiyev, B., & Əliyev, Ş. (2012). Büdcə təşkilatlarında uçot və hesabat. Bakı: “Şərq-Qərb” Nəşriyyat evi.
29. Zeynalli, E. (2023). Nərdivan metodu – mühasibat uçotunun qədim metodu kimi. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Elmi Xəbərləri, 11(11), 49–61.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF ACCOUNTING IN THE AGRICULTURAL SECTOR SUMMARY

The purpose of the research - is to investigate the theoretical and practical formation and development of accounting in the agricultural sector in historical-chronological order, to systematically analyze the interaction of various international schools and standards, and to evaluate the development prospects of agricultural accounting within the context of Azerbaijan.

The methodology of the research - the research was conducted based on historical-comparative analysis, literature review, and systematic synthesis of secondary sources. The source base includes scientific works reflecting the historical development of agricultural accounting, international accounting standards, regulatory documents, and modern empirical studies.

The practical importance of the research - the results of the study hold practical importance for improving agricultural accounting in Azerbaijan, implementing the IAS 41 standard more effectively, and developing digital accounting systems. In particular, proposals regarding the expansion of the EKTIS platform, the creation of a differentiated accounting model, and the implementation of ESG reporting serve to increase the efficiency of agricultural management.

The results of the research - the history of agricultural accounting dates back to ancient civilizations, and its development has been closely linked to economic relations, institutional changes, and technological innovations. In the 18th–20th centuries, European schools formed the theoretical foundations of agricultural accounting, while in the modern era, IAS 41, digitalization, ESG reporting, and artificial intelligence have become the main development trends in this field. In Azerbaijan, institutional fragmentation and methodological gaps remain the primary challenges.

The scientific novelty of research - the novelty lies in the chronological and comparative systematization of the historical development of agricultural accounting, the analysis of agricultural accounting schools of various countries within a unified scientific framework, and the comprehensive assessment of institutional problems in Azerbaijan. Furthermore, the development prospects of agricultural accounting in the context of IAS 41, digital transformation, and ESG reporting have been systematically summarized for the first time.

Keywords: Economic growth, Social equality, Environmental protection, Challenges, COVID 19

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА В АГРАРНОЙ СФЕРЕ

РЕЗЮМЕ

Цель исследования - исследовать теоретико-практический путь формирования и развития бухгалтерского учета в аграрном секторе в историко-хронологической последовательности, систематически проанализировать взаимодействие различных международных школ и стандартов, а также оценить перспективы развития аграрного учета в контексте Азербайджана.

Методология исследования - исследование проведено на основе историко-сравнительного анализа, обзора литературы и системного синтеза вторичных источников. В базу источников включены научные труды, отражающие историческое развитие аграрного учета, международные стандарты финансовой отчетности, нормативные документы и современные эмпирические исследования.

Важность исследовательского приложения - результаты исследования имеют практическое значение с точки зрения совершенствования аграрного учета в Азербайджане, более эффективного применения стандарта МСФО 41 и развития цифровых систем учета. В частности, предложения по расширению платформы EKTIS, созданию дифференцированной модели учета и внедрению отчетности ESG служат повышению эффективности управления в аграрном секторе.

Результаты исследования - история аграрного учета восходит к древним цивилизациям, и его развитие было тесно связано с экономическими отношениями, институциональными изменениями и технологическими инновациями. В XVIII–XX веках европейские школы сформировали теоретические основы аграрного учета, а в современную эпоху основными направлениями развития в этой области стали МСФО 41, цифровизация, отчетность ESG и искусственный интеллект. В Азербайджане институциональная фрагментация и методологические пробелы все еще остаются основными проблемами.

Научная новизна исследования - заключается в хронологической и сравнительной систематизации исторического развития аграрного учета, анализе школ аграрного учета различных стран в рамках единой научной структуры и комплексной оценке институциональных проблем в Азербайджане. В то же время впервые систематически обобщены перспективы развития аграрного учета в контексте МСФО 41, цифровой трансформации и отчетности ESG.

Ключевые слова: биологические активы, отчетность ESG, МСФО 41, сеть FADN, платформа EKTIS.

Məqalə daxil olmuşdur: 07.05.2026

Təkrar işləməyə göndərilmişdir:

12.05.2026

Çapa qəbul edilmişdir: 17.06.2026

Дата поступления статьи в

редакцию: 07.05.2026

Отправлено на повторную

обработку: 12.05.2026

Принято к печати: 17.06.2026

The date of the admission of the

article to the editorial office:

07.05.2026

Send for reprocessing: 12.05.2026

Accepted for publication: 17.06.2026